

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej. T. 1-5. - recenzja

Author: Barbara Grabowska

Citation style: Grabowska Barbara. (2019). Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej. T. 1-5. - recenzja. "Edukacja Międzykulturowa" Nr 10 (2019), s. 274-281, doi 10.15804/em.2019.01.17

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Zenon Jasiński, Bogdan Cimała (red.): *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1–5. Opole 2012–2018, Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, t. 1 – ss. 400; t. 2 – ss. 498; t. 3 – ss. 498; t. 4 – ss. 500; t. 5 – ss. 452

Pięciotomowy *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej* – jak piszą redaktorzy we Wstępie – stanowi „usystematyzowanie wiedzy o życiu Polaków na ziemiach czeskich i słowackich, ich aktywności kulturalno-oświatowej, społecznej, gospodarczej i politycznej w dotychczasowych dziejach, jak i obecnie, a także o uwarunkowaniach życia i działalności polskiej mniejszości na badanym obszarze, uchronienie od zapomnienia dorobku materialnego i duchowego polskiej diaspory w Czechach i Słowacji, wkładu Polaków w rozwój tych obszarów, dostarczenie informacji o ludziach i sprawach Śląska Zaolziańskiego, udokumentowanie niezwyklej aktywności jego mieszkańców na różnych polach, swoistego fenomenu kulturowego” (Jasiński i Cimała, 2014, s. 16).

Prace nad leksykonem zostały zapoczątkowane przez prof. dra hab. Zenaona Jasińskiego trzydzieści lat temu, ale dopiero od 2012 roku, kiedy rozpoczęto realizację projektu nr 1 H 11 021380 w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, zaczęły ukazywać się kolejne tomy wydawnictwa. Planowano opublikowanie trzech tomów, a ogrom zgromadzonego materiału oraz poczynione oszczędności i wsparcie finansowe Instytutu Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego pozwoliły na wydanie kolejnych dwóch tomów.

W Leksykonie możemy wyróżnić sześć rodzajów haseł: 1. hasła biograficzne (poświęcone działaczom i twórcom polskim – 54% ogółu haseł); 2. hasła rzeczowe (omawiające działalność różnego rodzaju organizacji, związków społecznych, gospodarczych działających na obszarze Czechosłowacji, Czech i Słowacji od Wiosny Ludów do chwili obecnej – 24% ogółu haseł); 3. hasła dotyczące prasy i wydawnictw (poświęcone polskiej prasie i ważniejszym samodzielnym publikacjom książkowym, a także polskim mediom – 12% ogółu haseł); 4. hasła dotyczące miejscowości (opisano 60 miejscowości, w których Polacy znajdowali się w znaczącej grupie ogółu mieszkańców i mieli własne organizacje kulturalno-oświatowe, szkoły itp. – 4% ogółu haseł); 5. hasła prze-

glądowe (omawiające ważne procesy społeczne, wydarzenia o charakterze społecznym i politycznym charakteryzujące się dłuższym chronologicznie okresem występowania lub o dłuższym oddziaływaniu skutków; 6. hasła problemowe (prezentujące różne aspekty dziejów i przejawów aktywności Polaków, w tym utwory miejscowych autorów, ich pamiętniki itp. – 2% ogółu haseł) (Jasiński, 2019). W *Leksykonie* zastosowano holenderski system prezentowania haseł. Większość z nich zawiera bibliografię, a nieliczne zostały opracowane wyłącznie na podstawie źródeł rodzinnych. *Leksykon* stanowi monumentalne kompendium wiedzy o Polakach i polskości w Republice Czeskiej i w Słowacji.

Leksykon poza dostarczeniem wiedzy o ludziach, polskim życiu organizacyjnym, ich dziejach i dorobku jest także hołdem dla dorobku Polaków na ziemiach czeskich i słowackich, ludności, która praktycznie cały czas funkcjonując poza granicami niepodległej Ojczyzny, oparta na plebejskim charakterze jej mieszkańców, zróżnicowanej konfesyjnie, wytworzyła własną plebejską kulturę, która znalazła uznanie polskiej kultury narodowej i jest ważnym jej składnikiem. Ludność ta uznała bowiem, iż warunkiem jej tożsamości narodowej jest aktywność społeczna, chęć wspólnego działania, troska o wysoki poziom gospodarczy życia, obrona wytworzonych wartości, nawet gdy warunki takim działaniom nie sprzyjały.

Leksykon – jako dzieło zbiorowe – powstał wysiłkiem 105 autorów: polskich, czeskich, a także słowackich i utrwala w pamięci dla przyszłych pokoleń Polaków w kraju, dla Rodaków poza Macierzą funkcjonowanie najbardziej aktywnych, twórczych i kreatywnych skupisk polskich poza granicami Polski, bowiem polska ludność na Śląsku Cieszyńskim, zdana w XIX i XX wieku na własne, odrębne życie kulturalne, stworzyła ruch umysłowy i społeczny oraz oświatowy mogący poszczycić się pięknymi wynikami zaprezentowanymi w *Leksykonie*. Polska prasa i piśmiennictwo, towarzystwa polskie o charakterze oświatowym, wyznaniowym, gospodarczym, zawodowym i kulturalnym, walka o język polski, o szkolnictwo polskie, obrona przed wynarodowieniem – to tematyka haseł w nim zawartych.

Fenomen polskiej mniejszości narodowej na Śląsku Cieszyńskim wyróżniała przynależność do różnego rodzaju dobrowolnych stowarzyszeń. „Wystarczy wspomnieć, że w okresie międzywojennym na czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego działało ponad 760 lokalnych organizacji polskich, 190 zespołów teatralnych, 140 chórów, 20 orkiestr i kapel oraz 150 bibliotek pokrywających gęstą siecią ten teren. Charakteryzując rozmiary życia narodowego, wystarczy wspomnieć, że na przykład w 1937 roku zorganizowano 84 zebrania otwarte, 540 walnych zebrań, 246 zebrań członkowskich,

8 manifestacji ludności, 15 pochodów ulicznych, 365 prelekcji i wieczorków dyskusyjnych, 260 przedstawień teatralnych przygotowanych przez zespoły amatorskie i 1200 różnych koncertów, zabaw tanecznych i wieczorków. A wszystko to było dziełem ponad 70-tysięcznej grupy Polaków (według urzędowych spisów czechosłowackich) aktywnych na różnych polach życia społeczno-kulturalnego” (Jasiński, 1990).

Wiele haseł w Leksykonie dotyczy kwestii narodowościowych i politycznych kształtowania się świadomości społecznej. Ruch narodowy w Księstwie Cieszyńskim był związany zwłaszcza z dwoma nazwiskami: **Pawła Stalmacha** (Karcz, 2012, ss. 307–308) i **Andrzeja Cienciały** (Steffek, 2014, ss. 69–71.). To oni poczuli budzić w ludzie polskim na Śląsku świadomość narodową – „w ludzie, bo tylko lud zachował, gdy inne warstwy się wynarodowiły, język ojczysty i ojczysty obyczaj, bo tylko lud mógł być w tym kraju materiałem dla polskiej jego przyszłości” (Wróblewski, 1903, s. 6).

Wśród różnych akcji organizowanych przez cieszyńskie stronnictwo narodowe były „**zabawy narodowe**” (Zahradnik, 2012, ss. 369–370), czyli manifestacje narodowe, które w późniejszym czasie przekształciły się w wiece zwoływane w obronie praw narodowych i społecznych. Przyczyniały się one do wzrostu świadomości społecznej i narodowej, rozszerzały poglądy na potrzeby życia narodowego i jego prawa, zagwarantowane konstytucją. Ruch narodowy wzmacniał działalność bardzo licznych towarzystw i zrzeszeń. Wśród młodzieży gimnazjalnej (działały wówczas dwie szkoły średnie) powstały pierwsze zrzeszenia narodowe: w 1842 roku **Złączenie Polskie** (Josiek, 2012, ss. 375–376.), a później w 1847 roku **Towarzystwo Uczących się Języka Polskiego** (Josiek, 2012, ss. 343–344). Pojawienie się tych organizacji można traktować jako wstępną fazę kształtowania się świadomości narodowej wśród miejscowej młodzieży i inteligencji, rekrutującej się przeważnie z warstw zamożniejszych (Chlebowczyk, 1971, s. 28). Pod koniec 1848 roku założono w Cieszynie **Czytelnię Polską** (Fazan, 2013, ss. 59–60). Jej staraniem na początku kolejnego roku powstała **Biblioteka Ludu Kraju Cieszyńskiego** (Nowak-Wolna, 2014, ss. 33–34). Obok towarzystw o charakterze kulturalnym i oświatowym powstawały również narodowe zrzeszenia, reprezentujące ekonomiczne i zawodowe interesy poszczególnych warstw ludności polskiej. Było to między innymi **Towarzystwo Rolnicze** (Grabowska, 2013, ss. 431–434) wydające własną gazetę „Rolnik Śląski”, **Towarzystwo Oszczędności i Zaliczek** (T. 3, ss. 423–426), „Kółka Rolnicze” (T. 3, ss. 201–203), „Spółkowe Kasy Oszczędności i Pożyczek” zwane Kasami Raiffeisena (T. 2, ss. 165–167).

Organizacje te, nie mając celów politycznych, ani programów społecznych, koncentrowały się na upowszechnianiu kultury polskiej, szerzeniu i gromadzeniu informacji o jej zasobach, na doskonaleniu się w dziedzinie sprawności językowej, otwierającej dostęp do kultury polskiej. Za ich sprawą następował awans kultury polskiej w świadomości społecznej, w związku z tym traciła ona znamiona „nielegalnej” w stosunku do kultury narodu politycznie panującego i upowszechnianych przez nią wartości i wzorców (Fazan, 1991, ss. 47–48). Jednocześnie organizacje te tworzyły sieci społecznego zaangażowania, sprzyjały zatem silnym normom wzajemności. Ułatwiały komunikację, a także przepływ informacji.

Również współcześnie polska mniejszość narodowa na Śląsku Cieszyńskim w Czechach posiada rozbudowane organizacyjne zaplecze, działają liczne organizacje, prowadzone są szkoły z polskim językiem nauczania, działają instytucje społeczne, kulturalne. Polska ludność z Zaolzia, wykorzystując swe prawa, od lat 20. XX wieku prowadziła aktywną działalność narodową we wszystkich obszarach życia społecznego, jednak w kolejnych dekadach znacznie ograniczono obszar działalności do kultury i szkolnictwa z polskim językiem nauczania. Od czasów powojennych do „aksamitnej rewolucji” na Zaolziu Polacy mogli się organizować i działać aktywnie tylko w obrębie jedynnej organizacji – **Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego (PZKO)**, finansowanej i kontrolowanej przez władze komunistyczne. Rodząca się po „aksamitnej rewolucji” demokratyzacja życia społecznego w Republice Czeskiej umożliwiła wzrost liczby i *spectrum*¹ organizacji etnicznych. Obywatele czescy polskiej narodowości mieszkający na Zaolziu „poza uczestnictwem w pozaetnicznych strukturach organizacyjnych” (Babiński, 2004, s. 203) w ostatnim dwudziestoleciu uzupełnili istniejącą już wcześniej odrębną siatkę własnych etnicznych instytucji i organizacji o nowe.

Zmienione warunki polityczno-społeczne wywołały nowe potrzeby wśród polskiej mniejszości i stworzyły zarazem nowe możliwości. Powołano zatem, 3 marca 1990 roku na Zlocie Polaków, nową reprezentację Polaków na Zaolziu, Radę Polaków, która później zmieniła nazwę na **Kongres Polaków w Republice Czeskiej** (Szymeczek, 2013, ss. 195–198). Powstała zatem sytuacja, w której często te same osoby należały do Rady Polaków i PZKO. Rada Polaków na początku zrzeszała dwadzieścia organizacji. Działacze PZKO po-

¹ Przez *spectrum* G. Babiński rozumie różnorodność organizacji etnicznych, a zwłaszcza obejmowanie zakresem działalności bardzo różnych dziedzin życia zbiorowości etnicznej (Babiński, 2004, s. 206).

czątkowo sprzeciwiali się tej dwutorowości organizacyjnej, jednak z czasem współpraca zaczęła się zacieśniać. Mieszkańcy Zaolzia, należąc do różnych grup kulturowych i uczestnicząc w ich życiu, pomnażają kapitał, wzbogacając tym samym warunki rozwoju jednostek.

Biogramy osób wskazują na ich olbrzymie zaangażowanie w polskość, w tworzenie i rozwijanie ruchu narodowego, a po podziale Śląska Cieszyńskiego w rozwój polskiej mniejszości na Zaolziu. To dzięki tym wybitnym osobom na tych ziemiach przetrwała polskość. Należy również wskazać na ich ogromne zasługi dla rozwoju Kościołów, tak katolickiego, jak i ewangelickiego. Jako przykład może służyć biogram ks. Jana Muthmanna, który w 1709 roku został „pierwszym pastorem w zborze cieszyńskim, gdzie pełnił także funkcję nadzorca budowy, skarbnika i nauczyciela. Dnia 13.10.1710 położono kamień węgielny pod budowę kościoła Jezusowego, a ks. J. Muthmann wygłosił »wzruszającą mowę«. Od 26.06.1722 do 5.01.1723 roku podróżował po krajach protestanckich na zachodzie Europy i zbierał brakujące środki finansowe na dokończenie wielokrotnie przerywanej budowy kościoła (zebrał pięć tysięcy reńskich). Dzięki jego staraniom został wybudowany okazały i stylowy kościół, ale także szkoła, przyszłe gimnazjum z wydziałem teologicznym” (Grabowska, 2013, s. 297).

W *Leksykonie* odnajdziemy dziesiątki haseł biograficznych osób sprzyjających budowie kapitału tak fizycznego, ludzkiego, jak i społecznego. Wśród wielu wybitnych osób – nauczycieli, dyrektorów szkół – warto wspomnieć sylwetkę Franciszka Górniaka. Nie był nauczycielem, ale pracował jako ogrodnik, rolnik, tkacz, pracował także w młynie, prowadził warsztat ślusarski, był przedsiębiorcą – właścicielem cegielni, a zwłaszcza wielkim darczyńcą na rzecz działalności narodowej. Wspomagał finansowo funkcjonowanie Czytelni Ludowej, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Towarzystwa Ewangelickiej Oświaty Ludowej i innych organizacji. Dzięki jego wsparciu finansowemu ukazało się wiele numerów „Miesięcznika Pedagogicznego”, „Równości” oraz wydawnictw książkowych. Franciszek Górniak zabiegał o podniesienie poziomu oświaty i gospodarki rolnej, postulował założenie szkoły rolniczej i gospodyń wiejskich. Był prezesem Czytelni Ludowej, członkiem zarządu Towarzystwa Domu Narodowego, w imieniu którego w 1897 roku kupił na Rynku cieszyńskim wysłużony hotel, opracował plany jego przebudowy i rozbudowy, dostarczył bezinteresownie cegłę i oddelegował do pracy część własnych pracowników, a na co nie zdołano zdobyć środków z innych źródeł, pokrywał z własnych funduszy (Grabowska i Kania, 2013, ss. 121–122).

Hasła zawarte w *Leksykonie* ukazują bogactwo Śląska Cieszyńskiego, tak w wymiarze indywidualnym, osobowym, jak i w wymiarze instytucjonalnym. Często młodzi ludzie, ograniczając się w swojej aktywności do korzystania z nowych technologii, zapominają, że cywilizowani, inteligentni, wykształceni ludzie żyli na tej ziemi przed wiekami. Jak wielką roztropnością, mądrością, a także rozważą kierowali się między innymi twórcy *Statutu Spółkowej kasy oszczędności i pożyczek*. W kolejnych punktach *Statutu* zapisano przyjmowanie, wystąpienie i wykluczenie ze spółki, prawa i obowiązki członków oraz organa zwiadowcze – zakres obowiązków i odpowiedzialności poszczególnych członków zarządu, kasjera, rady nadzorczej oraz Walnego zgromadzenia. *Statut* określał również działalność spółki, zwracając uwagę na unikanie niebezpieczeństw przy prowadzeniu interesów, ale także „staranie o moralne podniesienie członków” (Grabowska, 2013, s. 166). Olbrzymia popularność SKOP-ów świadczy o zaufaniu mieszkańców do tego typu instytucji.

Olbrzymi potencjał społeczno-kulturowy polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu należy uznać za czynnik wyzwalający ludzką podmiotowość. Kultura, ideologia, zbiorowa świadomość polskiej mniejszości narodowej, zakodowana, zmaterializowana i spetryfikowana w tekstach, może służyć współczesnemu i przyszłym pokoleniom jako zasoby dla indywidualnego myślenia.

Obserwacja współczesnego życia społecznego pokazuje, że powinniśmy ze zrozumieniem przeczytać hasła zawarte w *Leksykonie* i uczyć się od poprzednich pokoleń gotowości do współpracy, lojalności i wreszcie zaufania. Jest to dziedzictwo przodków, z którego powinniśmy czerpać, aby po latach nieufności i braku wsparcia odbudować deficyt zaufania.

Redaktorzy zamierzają na przełomie roku 2020–2021 przygotować i opublikować suplement do *Leksykonu*, gdyż nie udało się opracować wszystkich planowanych haseł. Zawartość wszystkich pięciu tomów, które wyszły do tej pory, znalazła się na płycie CD.

Po opublikowaniu *Suplementu* cały *Leksykon* powinien zostać udostępniony na stronach Śląskiej Biblioteki Cyfrowej.

Bibliografia

- Babiński, G. 2004. *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Chlebowczyk, J. 1971. *Nad Olzą*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, ŚIN.

- Fazan, M. 1991. *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1842/48–1920*. Wrocław – Warszawa: Uniwersytet Wrocławski.
- Fazan, M. 2013. Czytelnia Polska w Cieszynie. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 2. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 9–60.
- Grabowska, B. 2013. Kasy Raiffeisena. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 2. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 165–167.
- Grabowska, B. 2013. Towarzystwo Rolnicze w Czeskim Cieszynie. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 2. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 431–434.
- Grabowska, B. i Kania, T. 2013. Górniak Franciszek. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 2. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 121–122.
- Jasiński, Z. 2019. *Promocja „Leksykonu Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej”*. <https://kc-cieszyn.pl/promocja-leksykonu-polakow-w-republice-czeskiej-i-republice-slowackiej/> (7.06.2019).
- Jasiński, Z. 1990. *Działalność kulturalno-oświatowa Polaków za Olzą*. Opole: WSP Opole.
- Jasiński, Z. 2012. Wstęp. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 7–19.
- Josiek, W. 2012. Towarzystwo Uczących się Języka Polskiego. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 343–344.
- Josiek, W. 2012. Złączenie Polskie. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 375–376.
- Karcz, E. 2012. Stalmach Paweł. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 307–308.
- Nowak-Wolna, K. 2014. Biblioteka Ludu Kraju Cieszyńskiego. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 3. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 33–34.

- Steffek, M. 2014. Cienciała Andrzej. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 3. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 69–71.
- Szymeczek, J. 2013. Kongres Polaków w Republice Czeskiej. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 2. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 195–198.
- Wróblewski, K. 1903. *O ruchu narodowym w Księstwie Cieszyńskim. Referat wygłoszony na I. Wiecu narodowym we Lwowie 31.05.1903*. Lwów: nakładem autora.
- Zahradnik, S. 2012. „Zabawy narodowe” na Śląsku Cieszyńskim w latach 1867–1871. W: Jasiński, Z. i Cimała, B. red. *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*. T. 1. Opole: Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, ss. 369–370.

Barabara Grabowska